
УДК 334.722.1

Маслак О. М.

Маслак Н. Г.

Гужвенко С. М.

Сумський національний аграрний університет

РОЗВИТОК ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено особливості діяльності фермерських господарств України. Розглянуто основні проблеми, що стримують їхній подальший розвиток. Визначено основні напрями розвитку фермерських господарств у перспективі та шляхи їх досягнення.

Ключові слова: фермерське господарство, державна підтримка, кооперація, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. Фермерство за останні два десятиліття стало традиційною формою ведіння сільського господарства. Такі господарства виробляють широкий асортимент сільсько-господарської продукції для потреб внутрішнього ринку та експорту. Здебільшого фермерські господарства займаються виробництвом традиційних видів сільськогосподарської продукції та мають низький рівень ефективності господарювання. Загалом є низка невирішених проблем, які стримують подальший розвиток дрібнотоварного виробництва та підвищення результативності господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати наукових досліджень щодо станов-

лення, функціонування та розвитку фермерських господарств в Україні знайшли відображення в багатьох публікаціях вітчизняних вчених. Так, теоретичним підґрунтям фермерства, його виробничої особливості є окремі наукові праці, в яких учені розглянули зародження нової організаційно-економічної форми господарювання в сільській місцевості. Науковці особливу увагу приділяли шляхам реалізації аграрних реформ, зокрема діяльності фермерських господарств, визначенню їхньої ролі та місця в аграрному виробництві, а також загалом у соціально-економічному розвитку України і регіонів. Це знайшло відображення в наукових роботах Ю. Бугуцького, М. Зубця, В. Липчука, В. Месель-Веселяка, О. Пахольчука П. Саблука [1–4].

Методологічні та практичні аспекти діяльності фермерських господарств у процесі розвитку ринкових відносин в аграрній сфері відображені в наукових публікаціях С. Мочерного, В. Горьового, В. Збарського, В. Мессель-Веселяка, Ю. Богуцького та інших [5].

Наукові роботи В. Збарського присвячені ефективності функціонування фермерських господарств та запровадженню механізмів їх державної підтримки. У них зокрема зазначалося, що за належних організаційно-економічних умов функціонування фермерські господарства можуть досягти високого рівня розвитку, враховуючи економічні зв'язки з іншими господарськими структурами.

Окремі вітчизняні науковці досліджували механізми державної підтримки фермерів, соціально-економічні аспекти їхньої діяльності, механізми матеріально-технічного забезпечення таких господарств, їх значення у вирішенні соціальних питань села. Особливу зацікавленість за цими напрямками наукових досліджень викликають роботи А. Балаяна, І. Бурдейного, Л. Мармуль [6–8].

Таким чином, наявні наукові дослідження щодо розвитку фермерства характеризуються значним науковим доробком, який включає напрацювання основ методології досліджень, обґрунтування соціально-виробничого потенціалу фермерських господарств і чинників, які стримують фермерський рух у державі та регіонах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вимоги сьогодення, зокрема необхідність розвитку підприємництва в сільській місцевості, організації та управління сучасним фермерським господарством, викликають необхідність у подальших дослідженнях функціонування фермерських господарств. Так, є низка проблем, які стримують подальший розвиток фермерських господарств. Тому виникає потреба у проведенні подальших наукових досліджень, зокрема в аналізі наявних проблем, визначенні напрямів розвитку фермерських господарств та шляхів їх досягнення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є проведення аналізу діяльності фермерських господарств України, визначення основних проблем, що стримують подальший їхній розвиток, а також обґрунтування основних напрямів розвитку фермерських господарств у перспективі та шляхи їх досягнення.

Виклад основного матеріалу. Фермерські господарства стали активно розвиватися на початку 90-х років минулого століття. Якщо в 1990 році було зареєстровано лише 82 таких господарства, які в своєму користуванні мали 2 тис га сільськогосподарських угідь, то за п'ять років їхня чисельність зростає до 34,8 тисяч, а угіддя в їхньому використанні збільшилися до 786,4 тис га (рис. 1).

Станом на 1 листопада 2017 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 32,1 тисяч, що на 1,4% більше порівняно з попереднім роком. У користуванні фермерів перебувало майже 4,6 млн га сільськогосподарських угідь, що більше порівняно з попереднім роком на 3,2%, або на понад 11% від загальної площі сільськогосподарських угідь. При цьому середня площа сільськогосподарських угідь розраховано на одне фермерське господарство становила 134,2 га [9].

Понад третина фермерських господарств в Україні використовують землі сільськогосподарського призначення, розмір яких становить від 20,1 до 50 га. До того ж, 29,1% фермерів використовують земельні наділи загальною площею до 20 га.

Лише 6,8% фермерських господарств в Україні обробляють від 500,1 і більше га земель (рис. 2).

При цьому із загальної чисельності фермерських господарств в Україні 9,9% не мають у використанні земель сільськогосподарського призначення [9]. Фермерські господарства належать до дрібнотоварних виробників продукції. На початку зародження фермерського руху в Україні метою їхньої діяльності передбачалося забезпечення власних потреб у сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж надлишків такої продукції. За понад 20-річний період їхнього розвитку цілі та завдання діяльності таких господарюючих суб'єктів змінювалися. Нині більшість фермерів виробляють продукцію для продажу і лише частину такої продукції залишають для власних потреб [10].

Фермерські господарства мають різні напрями спеціалізації, проте більшість із них займається вирощуванням зернових та олійних культур. За підсумками 2017 року фермерські господарства України виробили майже 8,7 млн т зерна та 2,3 млн т насіння соняшнику (рис. 3).

Під цими культурами знаходилися основні площі земель фермерів. Так, для вирощування зернових та зернобобових культур було задіяно

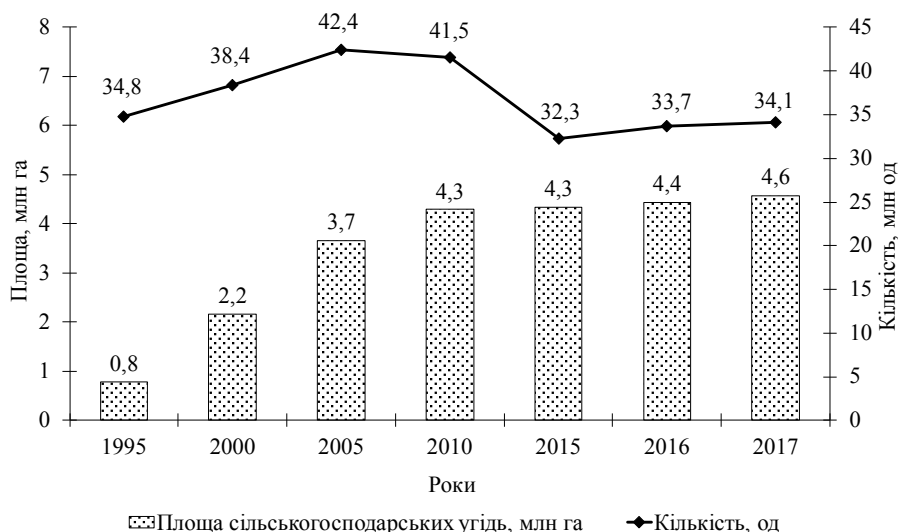

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств та площі їх землекористування в Україні

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

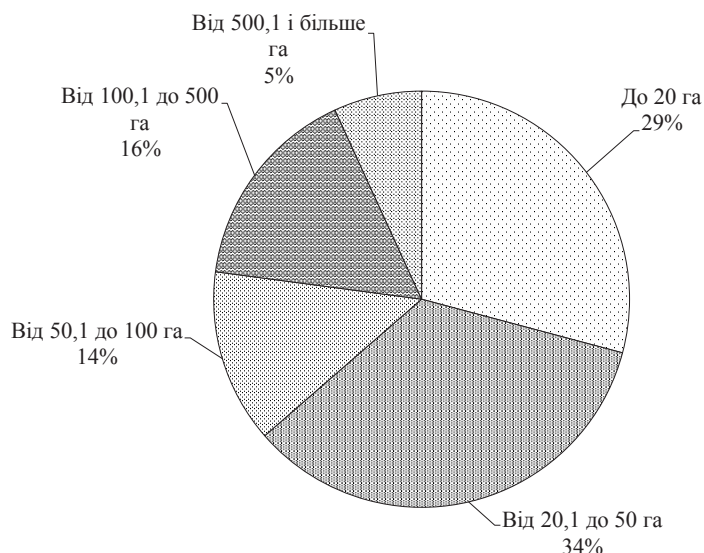

Рис. 2. Структура фермерських господарств за розмірами землекористування в Україні

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

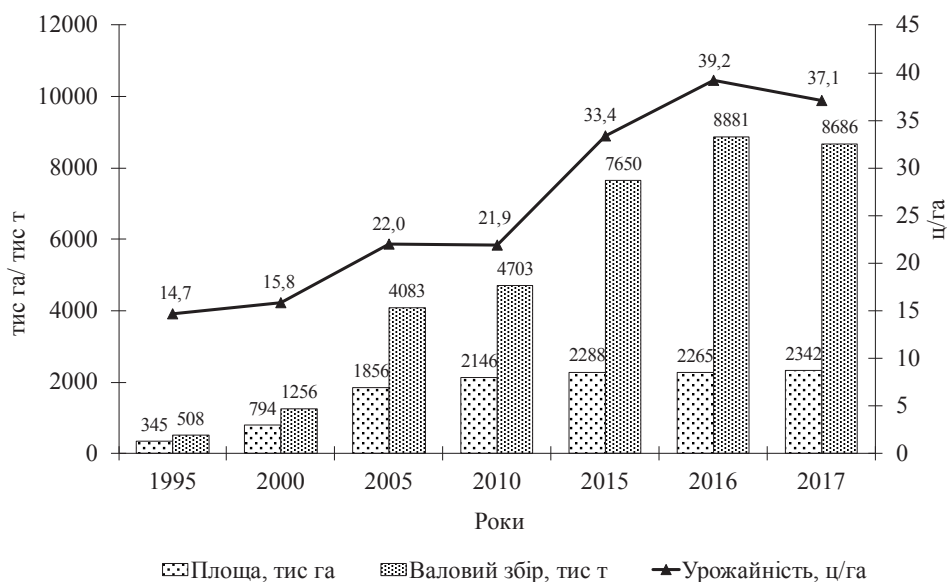

Рис. 3. Динаміка виробництва зерна фермерськими господарствами України

Джерело: розроблено авторами за даними [9]

понад 2,3 млн га, що становило майже 53% загальної площі ріллі; соняшнику – майже 1,3 млн га (понад 28% загальної площі ріллі). Фермери також займалися вирощуванням цукрових буряків, картоплі, овочів, продовольчих баштанних культур, проте їхня частка в структурі посівів сільськогосподарських культур не досягала 1% [9].

При цьому лише до 3% фермерських господарств спеціалізувалися на виробництві продукції тваринництва. Так, за підсумками 2017 року у фермерських господарствах України нараховувалося великої рогатої худоби 106,5 тис гол., що більше на 0,4% проти попереднього року; в тому числі корів – 39,2 тис гол. (-1,85); свиней – 238,9 тис гол. (2,5%), птиці – 3,2 млн гол. (+50,3%). За підсумками господарювання у 2017 році фермери виробили молока 194,8 тис т, що на 6,1% більше проти попереднього року; м'яса (у забійній вазі) – 58,2 тис т (+3,4%), яєць – 89,1 млн штук (+6,5%) [9].

За останніх десять років спостерігається тенденція до збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами. У 2017 році валова продукція у порівняльних цінах 2010 року досягла 21,7 млрд грн. При цьому частка продукції рослинництва становила понад 93%. До того ж, обсяги виробництва продукції тваринництва зростали, а рослинництва – мали незначні коливання. Так, у 2017 році валова продукція рослинництва становила 20,3 млрд грн., що на 1,8% менше проти попереднього року та у 2,6 рази більше проти 2005 року [9].

Фермерські господарства України роблять суттєвий внесок у загальнодержавне виробництво продукції сільського господарства. Так, частка виробництва фермерами зерна у валовому виробництві України становить 14%, соняшнику – понад 19%, цукрових буряків – 7,4%, продукції тваринництва за видами – від 0,2 до 2,8% [9].

Таким чином, фермери відіграють значну роль у забезпеченні потреб внутрішнього ринку та формуванні експортного фонду.

Основними проблемами розвитку фермерських господарств України є відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільського господарства. Нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів є недоступним для більшості фермерів через їхню дорожнечу. Фермери мають обмежені фінансові ресурси, які формуються за рахунок доходів від реалізації товарної продукції та використовуються здебільшого для придбання необхідних матеріально-технічних ресурсів для нового циклу виробництва. Перехід на вищий рівень господарювання передбачає додаткове залучення коштів.

Можливістю залучення фінансових ресурсів є банківське кредитування. Проте умови кредиторів в період економічної та політичної нестабільності в державі є мало привабливими для фермерів. Ставки кредитування банківських установ із додатковими послугами перевищують 24% річних. Для порівняння, за підсумками 2017 року рівень рентабельності найбільш поширених видів виробничої діяльності фермерів коливався від 20,0% (цукрові буряки) до 41,2% (соняшник) [8]. Тобто залучення банківських кредитів виявиться додатковим фінансовим навантаженням для фермерів.

Використання фермерськими господарствами аграрних розписок, призначених для поліпшення доступу малим та середнім сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам до фінансування, нині не набуло значного поширення в Україні.

Більш прийнятими для фермерів залишаються державні програми фінансової підтримки. У 2018 році діяла урядова програма 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», згідно з якою фермерські господарства України отримали майже 47,5 млн грн. Кошти державної фінансової підтримки спрямовувалися на такі напрями, як: часткова компенсація вартості закупленого у суб'єктів насінництва насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції – майже 1,1 млн грн; часткова компенсація витрат, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами, – 43,6 тис грн; часткова компенсація вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва – понад 36,3 млн грн; часткова компенсація відсоткової ставки за залученими у національній валюті кредитами, наданими державними банками, – майже 3,2 млн грн; фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – майже 6,9 млн грн [11].

У ринкових умовах дрібним фермерським господарствам складно конкурувати на розвинених аграрних ринках, до яких належить ринок зерна та олійного насіння. Фермери мають невеликі товарні партії продукції, до того ж трапляються непоодинокі випадки реалізації продукції з поля, без необхідної обробки та доведення до вимог державних стандартів. Тож ціна на таку продукцію значно нижча від наявної на ринку, що відображається на кінцевих результатах діяльності. Тож пріоритетними напрямками діяльності фермерських господарств України мають бути ті, що дають найбільшу віддачу з одиниці земельної площі, зокрема вирощування овочів, фруктів, ягід, картоплі, «нішевих» культур олійної та зернової групи, виробництво м'ясо-молочної продукції. При цьому необхідно розглядати можливість переходу на виробництво органічної продукції, отримання в рослинництві декількох врожаїв на рік за рахунок запровадження зрошувальних сис-

тем, ведення тепличного господарства тощо. Це те, чим не займаються великі аграрні компанії, враховуючи масштаби їхнього виробництва традиційної сільськогосподарської продукції, проте більше прийнятне для дрібнотоварних виробників продукції.

Перехід фермерських господарств від вирощування зернових та олійних культур до овочівництва та плодово-ягідного напряму діяльності потребує капіталовкладень у розвиток виробництва та заготівельно-збутової інфраструктури. Це насамперед розвиток складського господарства, налагодження зв'язків із системою оптових селянських ринків, що необхідно для збереження врожаю та в разі потреби його швидкої реалізації. Тому що зберігати врожай необхідно після проведення його попередньої обробки в спеціальних приміщеннях з дотримання належного температурного режиму, вологості тощо. Це допоможе зберегти якість продукції та уникнути реалізації продукції в період її збирання, коли на ринку формуються найнижчі ціни. Виходячи з цього, фермерським господарствам необхідно розбудовувати складське господарство та власні заготівельно-збутові мережі, зокрема шляхом кооперації фермерів.

У діяльності фермерських господарств має місце те, що частина вирощеної товарної продукції не знаходить покупців через відсутність можливості її купівлі-продажу. До того ж, не всі виробники мають умови для тривалого її зберігання, тому багато продукції просто псується. Мережа заготівельно-збутової кооперації, яка існувала за радянських часів, була зруйнована, а натовість сучасна, ринкова, ще не побудована. Влада здійснює перші кроки з налагодження кооперативних відносин на ринку сільськогосподарської продукції, які є вкрай необхідними, але не в змозі розв'язати повною мірою цю проблему. Створення фермерами та іншими дрібнотоварними виробниками сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів для заготівлі, первинної обробки, формування товарних партій продукції для подальшого продажу через оптово-продовольчі ринки, мережі супермаркетів, громадського харчування є бажаним результатом у розвитку внутрішнього ринку. Такі об'єднання дрібнотоварних виробників позитивно впливатимуть на формування цін та, як результат, збільшуватимуть їхні доходи.

Таким чином, у подальшому для створення належних організаційних, правових та фінансових умов розвитку фермерських господарств необхідно надавати державну та регіональну фінансову підтримку фермерським господарствам; диверсифікувати діяльність фермерських господарств; надавати можливість залучати банківське кредитування за доступними процентними ставками.

Для переведення фермерського руху на якісно новий рівень необхідно удосконалити державну аграрну політику, сформувати відповідне інституційне середовище, запровадити дієві організаційно-економічні механізми їхнього функціонування, механізми фінансового та інформаційного забезпечення, а також державної та регіональної підтримки фермерських господарств.

Пріоритетність підтримки фермерських господарств необхідно здійснювати шляхом:

- стимулювання нарощування обсягів сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю (створення, оновлення та модернізація виробничих і переробних потужностей, залучення інноваційних продуктів та технологій) фермерськими господарствами;

- розвитку діючих кредитно-фінансових механізмів та впровадження нових фінансових інструментів підтримки фермерства;

– створення сприятливих умов для започаткування та ефективного провадження фермерської діяльності, зокрема трансформації господарств населення у фермерські господарства, залучення молоді до ведення фермерського господарства [12].

Основними напрямками, за якими необхідно надавати державну фінансову підтримку фермерським господарствам, мають бути:

– стимулювання створення нових фермерських господарств та посилення конкурентоспроможності фермерських господарств;

– стимулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

– стимулювання переходу фермерських господарств на виробництво органічної продукції (сировини);

– стимулювання первинної обробки та переробки виробленої фермерськими господарствами продукції;

– підтримка розвитку тваринництва у фермерських господарствах;

– техніко-технологічне оновлення фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів [12].

Такі підходи, на наш погляд, сприятимуть створенню та розвитку фермерських господарств, створенню нових або розширенню наявних виробничих потужностей та загалом розвитку підприємства в сільській місцевості.

Висновки і пропозиції. За результатами проведених досліджень були сформульовані такі висновки:

1. Фермерські господарства використовують понад 11% сільськогосподарських земель, утримують значну частину поголів'я тварин та птиці, виробляють майже 9% продукції сільського господарства.

2. Підвищення ефективності діяльності фермерських господарств потребує значних фінансових ресурсів, необхідних для оновлення матеріально-технічної бази та запровадження нових напрямів господарювання.

3. Для створення в подальшому належних організаційних, правових та фінансових умов розвитку фермерських господарств необхідна їх державна та регіональна фінансова підтримка; диверсифікація діяльності фермерських господарств; можливість залучення банківського кредитування за доступними процентними ставками.

Список використаних джерел:

1. Розвиток господарських формувань і організація виробництва в аграрній сфері АПК. Київ : Українська академія аграрних наук. Інститут аграрної економіки, 1999. 296 с.
2. Бугуцький Ю.О. Розвиток фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 1998. № 6. С. 25–28.
3. Липчук В. В. Селянські (фермерські) господарства: оцінка і проблеми становлення та розвитку / В.В. Липчук. Львів : Вільна Україна, 1997. 168 с.
4. Пахольчук О.І. Розвиток землекористування селянських (фермерських) господарств. *Економіка АПК*. 1997. № 12. С. 22–24.
5. Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А. та ін. Економіка сільського господарства: навчальний посібник для ВНЗ / В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А.А. Чалий А.А./ За ред. Збарського В.К., Мацибори В.І. Київ : Каравела, 2010. 213 с.
6. Баян А.В. Виробництво сільськогосподарської продукції у селянських (фермерських) господарствах області. *Економіка АПК*. 1999. № 9. С. 29–34.
7. Бурдейний І.М. Фермерство як ефективна форма господарювання на селі. *Економіка АПК*. 1999. № 5. С. 22–25.
8. Мармуть Л.О. Ефективність підприємницької діяльності фермерських господарств: монографія / Л.О. Мармуть, О.Л. Гальцова. К.: ННЦ ІАЕ, 2006. 204 с.
9. Сільське господарство України 2017: статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2015. № 21(316). С. 10–11.
11. Стан фінансування АПК у 2018 році. URL: <http://minagro.gov.ua>
12. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-p>

Маслак А. Н.
Маслак Н. Г.
Гужвенко С. М.

Сумський національний аграрний університет

РАЗВИТИЕ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

Исследованы особенности деятельности фермерских хозяйств Украины. Рассмотрены основные проблемы, сдерживающие их дальнейшее развитие. Определены основные направления развития фермерских хозяйств в перспективе и пути их достижения.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, государственная поддержка, кооперация, перспективы развития.

Maslak O. M.
Maslak N. G.
Huzhvenko S. M.

Sumy National Agrarian University

DEVELOPMENT OF FARMS IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS

Summary

Features of the activities of farms of Ukraine are investigated in the article. The main problems restraining their further development are considered. The main directions for the development of farms in the future and ways to achieve them have been identified.

Key words: farm, state support, cooperation, development prospects.